АГУУЛГА

Аймгийн эдийн засаг, нийгмийн үндсэн үзүүлэлтүүд	2
Хэрэглээний үнэ	4
Төсөв	8
Нийгмийн даатгалын үйлчилгээ	10
Нийгмийнхаламж	12
Аж үйлдвэр	12
Харилцаа холбоо	15
Мал аж ахуй	16
Газартариалан	20
Хүн амын ажил эрхлэлт	23
Эрүүл мэндийн үйлчилгээ	24
Цаг агаарын урьдчилсан мэдээ	25
Аймгийн аюулгүй байдал	32

Хүснэгт 1. Аймгийн эдийн засаг, нийгмийн үндсэн үзүүлэлт, жил бүрийн эхний 9-р сарын байдлаар

Үзүүлэлт	Хэмжих нэгж	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он	2013 он
Хүн ам, сарын эцэст	мян.хүн	58.1	59.0	58.5	58.6	58.9
Шинээр төрсөн хүүхэд	òîî	822	764	740	713	797
Нас баралт	тоо	0*	0*	236	284	259
Шилжин явсан	тоо	0*	0*	964	1420	1365
Шилжин ирсэн	тоо	0*	0*	435	465	668
Ажилгүйчүүд, сарын эцэст	òîî	2364	1365	1413	0*	836
үүнээс: эмэгтэй	òîî	1347	617	629	0*	480
Халдварт өвчнөөр өвчлсөн хүн	òîî	803	569	719	621	453

0*-тайлант хугацаанд мэдээ ирүүлээгүй ба нас баралт ИБМА-ны мэдээгээр авсан болно.

Хүснэгт 1-1

Үзүүлэлт	Хэмжих нэгж	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он	2013 он
Бүртгэгдсэн гэмт хэрэг	тоо	22	21	29	35	19
Аж үйлдвэрийн салбарын үйлдвэрлэлт	сая.төг	1178.8	1226.1	1890.3	1655.4	2133.6
Аж үйлдвэрийн салбарын борлуулалт	сая.төг	1425.3	1732.5	2236.0	2017.0	2379.9
Аймгийн төсвийн орлого	сая.төг	16956.9	15615.0	20293.4	29278.9	
Аймгийн төсвийн зарлага	сая.төг	13015.7	14434.9	18557.9	25601.2	
Төллөсөн хээлтэгч	мян.толгой	863.7	916.1	882.2	1009.5	1004.6

ХЭРЭГЛЭЭНИЙ ҮНЭ

III улиралын байдлаар хэрэглээний үнийн индекс 2012 оны 9 сараас 21.0 хувиар, өмнөх 8-р сараас 0.4 хувиар буурсан байна.

Зураг 1. Хэрэглээний үнийн индекс, 2010-2013 он

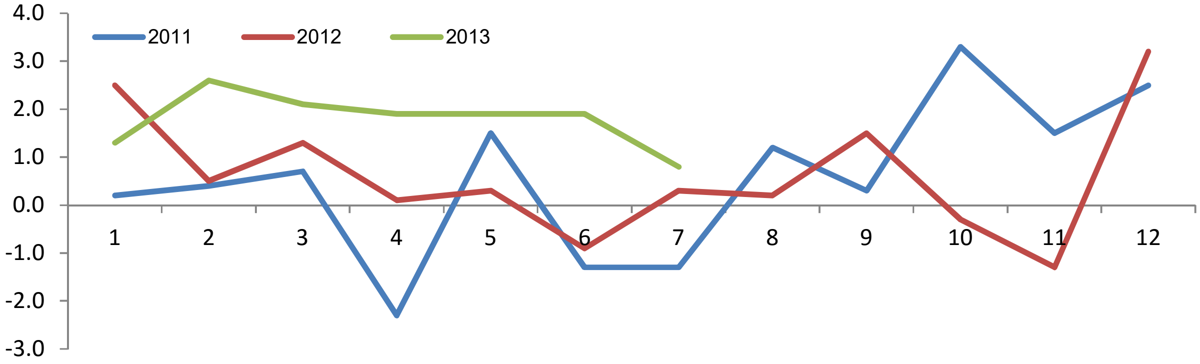

Хэрэглээний үнэ тарифын судалгааг хэрэглээний сагс дахь 213 нэр төрлийн бараа үйлчилгээнд хийлээ.

Хүснэгт 4. Хэрэглээний үнийн индекс

Áàðàà, ¿éë÷èëãýýíèé á¿ëãèéí íýð	2013.09 2012.09	2013.09 2012.12	2013.09 2013.08
Åð°íõèé èíäåêñ	**121.0**	**119.1**	**104.0**
Õ¿íñíèé áàðàà, óíäàà, óñ	108.2	112.8	102.7
Ñîãòóóðóóëàõ óíäàà, òàìõè	124.6	124.6	105.8
Õóâöàñ, á°ñ áàðàà, ãóòàë	155.0	140.4	109.1
Îðîí ñóóö, óñ, ò¿ëø, öàõèëãààí	101.1	100.7	100.4
Ãýð àõóéí òàâèëãà, áàðàà	130.1	130.1	104.3
Ýì òàðèà, ýìíýëýã	107.9	107.9	101.9
Òýýâýð	107.9	105.7	100.6
Õîëáîîíû õýðýãñýë, øóóäàí	99.9	99.9	100.0
Àìðàëò, ÷°ëººò öàã, ñî¸ëûí áàðàà, ¿éë÷èëãýý	113.3	113.3	100.0
Áîëîâñðîëûí ¿éë÷èëãýý	133.2	133.2	100.0
Çî÷èä áóóäàë, íèéòèéí õîîë, äîòóóð áàéð	159.1	157.8	100.0
Áóñàä áàðàà ¿éë÷èëãýý	115.7	115.7	107.4

Зураг 2. Нэг кг хонины махны үнэ, төгрөг

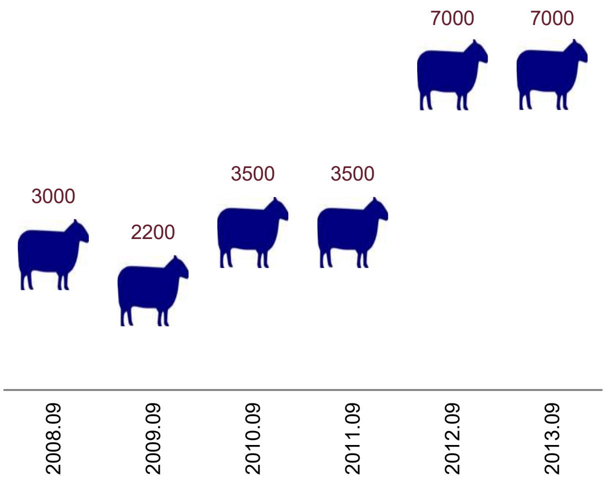

Зураг 3. Нэг кг үхрийн махны үнэ, төгрөг

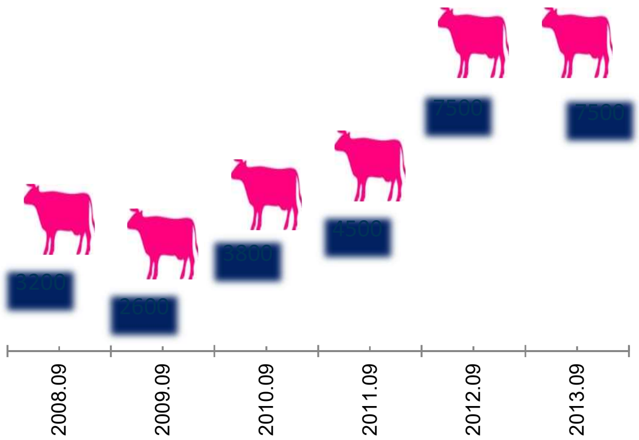

Хүснэгт. Өргөн хэрэглээний зарим барааны дундаж үнэ, жил бүрийн 9 сарын байдлаар

Барааны нэр төрөл		Хэмжих нэгж	2010	2011	2012	2013	2013/2012
"Алтан тариа" гурил	I зэрэг	кг	640	680	880	900	102.3
	II зэрэг	кг	420	550	700	700	100.0
Будаа	Цагаан	кг	1800	1800	1800	2000	111.1
Элсэн чихэр		кг	1800	1800	1800	1800	100.0
Хонины мах	ястай	кг	3500	4000	7000	7000	100.0
	цул	кг	3500	4000	7000	7000	100.0
Үхрийн мах	ястай	кг	3800	4500	7500	7500	100.0
	цул	кг	3800	4500	7500	7500	100.0
Адууны мах		кг	2800	3500	6500	6500	100.0
Ямааны мах		кг	2300	3200	6500	6000	92.3
Сүү	шингэн	л	600	500	700	700	100.0
Байцаа	монгол	кг	800	700	1000	800	80.0
Лууван	монгол	кг	800	700	1300	800	61.5
Манжин	монгол	кг	600	700	1300	1200	92.3
Төмс	монгол	кг	600	800	1000	600	60.0
Сонгино	хятад	кг	800	700	1000	1200	120.0
Сармис, булцуу		кг	150	250	300	300	100.0
Ургамлын тос		л	2300	2750	3000	3500	116.7
Өндөг		ш	230	220	250	350	140.0
Талх "Ундрах"		ш	400	550	650	700	107.7

Хүснэгт . Түлш, шатахууны үнэ

Шатахууны нэр төрөл	Х/нэгж	2010	2011	2012	2013	өөрчлөлт	
						хувь	төгрөгөөр
А-80	л	1220	1350	1470	1520	3.4	+50
А-92	л	1405	1580	1620	1670	3.1	+50
Дизель	л	1340	1800	1710	1760	2.9	+50

Хүснэгт . Үйлчилгээний үнийн тариф /НӨТ-гүй үнэ/

Хүснэгт . Цахилгааны үнийн тариф /НӨТ-гүй үнэ/

Хэрэглэгчдийн ангилал	Хэмжих нэгж	Тариф /НӨАТ-гүй/
• **Айл өрхөд борлуулах цахилгааны тариф**		
Энгийн тоолууртай		
Сарын нийт хэрэглээний 150 квт.ц	төг/квт.ц	86.90
Сарын нийт хэрэглээний 150 квт.ц-аас дээш	төг/квт.ц	106.36
2 тарифт тоолууртай		
Өдрийн хэрэглээ /06.00-21.00/	төг/квт.ц	92.40
Орой, шөнийн хэрэглээ /21.00-06.00/	төг/квт.ц	66.00
Сарын суурь тариф	төг/сар	1100.0
➢ Аж ахуй нэгж, байгууллага		
Энгийн тоолууртай	төг/квт.ц	116.20
3 тарифт тоолууртай		
Өдрийн хэрэглээ /06.00-17.00/	төг/квт.ц	116.20

Оройн хэрэглээ /17.00-24.00/	төг/квт.ц	196.50
Шөнийн хэрэглээ /24.00-06.00/	төг/квт.ц	66.00

Хүснэгт 2. Орон нутгийн төсвийн орлого

сая.төг

Үзүүлэлт	9-р сар		Өсөлт, бууралт	
	2012	2013	тоо	Дүнд эзлэх хувь
Орлогыналбантатвар	1776.6	2064.4	287.8	**15.7**
Өмчийнтатвар	45.9	122.6	76.7	**0.9**
Дотоодбарааүйлчилгээнийорлогыналбантатвар	212.4	207.7	-4.7	**1.6**
Бусадтатварынорлого	1582.2	862.6	-719.6	**6.6**
Усашигласныорлого	1554.8	9356.4	7801.6	**71.3**
Татварынбусорлого	300.6	516.3	215.7	**3.9**
Нийторлогындүн	**5171.9**	**13130.0**	**7958.1**	**100.0**

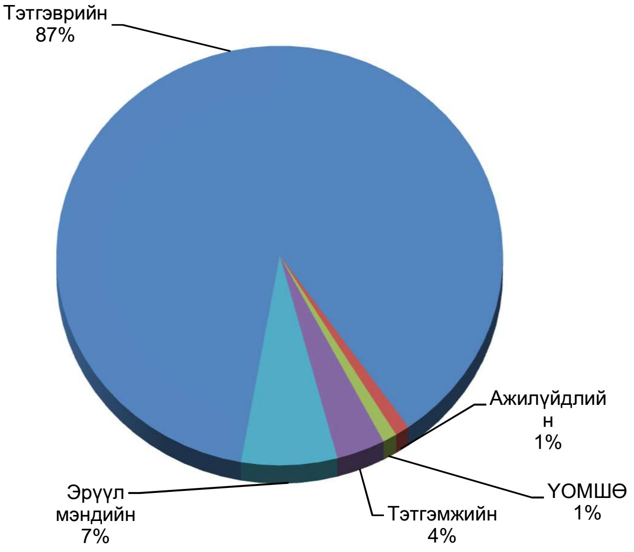

НИИГМИЙН ДААТГАЛЫН ҮЙЛЧИЛГЭЭ

Зураг . Даатгалын сангийн зарлага, хувиар

III улиралын байдлаар 10611 даатгуулагчийг нийгмийн даатагалд хамруулсан ба 2327 даатгуулагч буюу 21.9 хувь нь аж ахуйн нэгж байгууллагын, 5436 даатгуулагч буюу 51.2 хувь нь төсөвт байгууллагын, 2848 даатгуулагч буюу 26.8 хувь нь сайн дурын даатгалд даатгасан байна.

Нийгмийн даатгалын шимтгэлийн орлогын төлөвлөгөөг 23.5 хувиар биелүүлж даатгалын санд 6702.5 сая.төг хуримтлуулсан байна.Нийт шимтгэлийн орлогын 68.5 хувь нь тэтгэвэрийн даатгалын санд, 6.4 хувь нь тэтгэмжийн даатгалын санд, 5.0 хувь нь ҮОМШӨ-н санд, 1.9 хувь нь ажилгүйдлийн санд, 18.2 хувь нь ЭМД санд тус тус төвлөрүүлсэн байна.

Хүснэгт Нийгмийн даатгалын шимтгэлийн орлого (сая.төгрөгөөр)

	2013-IX		гүйцэтгэлийн хувь
	төлөвлөгөө	гүйцэтгэл	
тэтгэвэр	3415.7	4588.0	34.3
тэтгэмж	389.2	427.9	9.9
ҮОШМӨ	307.5	355.2	15.5
ажилгүйдэл	104.5	126.9	21.4
ЭМД	1208.8	1224.5	1.3
Дүн	5425.7	6722.5	23.9

Нийгмийн даатгалын сангуудаас 14253.7 сая.төгрөгийг тэтгэвэр, тэтгэмж, эрүүл мэндийн даатгалын тусламж үйлчилгээний зардлыг санхүүжүүлсэн байна.

Нийт зардлын 87.5 хувь нь тэтгэвэрт, 3.5 хувь нь тэтгэмжинд, 1.1 хувь нь ажилгүйдлийн тэтгэмжинд, 1.0 хувь нь ҮОМШӨ-ий даатгалын сангаас олгох тэтгэвэр, тэтгэмжийн зардалд, 6.9 хувь нь эрүүл мэндийн даатгалын тусламж үйлчилгээний зардалд тус тус зарцуулагдсан байна.

Нийгмийн даатгалын шимтгэлийн авлага 185.1 сая.төг байгаагийн 59.2 сая.төг буюу 32.0 хувь нь төсөвт байгууллагын, 121.6 сая.төг буюу 65.7 хувь нь аж ахуйн нэгж байгууллагын, 4.3 сая.төг буюу 2.3 хувь нь сайн дурын даатгуулагчийн авлага тус тус эзэлж байна.

Тэшиг сумын АФК Тавт ХХК, Хутаг-Өндөр сумын Хонгор-Агро ХХК, Ургац Хангай ХХК, Буудайн түрүү ХХК, Хялганат ҮШТ үйлдвэр зэрэг цөөн ААБ-ын өр нийт авлагын 40.0 хувийг эзэлж байна.

Нийгмийн шилжилтийн явцад бий болсон нөхцөл байдлыг харгалзан УИХ-аас 2012 оны 9 дүгээр сарын 4-ний өдөр “Ажилласан жил, тэтгэврийн даатгалын шимтгэлийг нөхөн тооцох тухай хууль”-ийг баталсан. Уг хуулийн хүрээнд хүсэлт гаргасан иргэдийг 2012 оны 11 дүгээр сарын 15-наас 2013 оны 10 дугаар сарын 1-ний хооронд бүртгэх ажлыг орон нутгийн хэмжээнд зохион байгуулан ажиллаж байгаа бөгөөд 13512 даатгуулагчийг бүртгэж, 11347 даатгуулагчийн 774.9 сая.төг тэтгэврийн даатгалын санд төлөгдөөд байна.

Хүснэгт Нийгмийн даатгалын сангуудын зардал (сая.төгрөгөөр)

		хүний тоо	2013-IX		гүйцэтгэлийн хувь
			төлөвлөгөө	гүйцэтгэл	
тэтгэврийн даатгалын	дүн	6856	12715.3	12466.0	98.0
	ӨН	5371	9770.5	9843.7	100.7
	ТД	938	1518.3	1465.6	96.5
	ТА	381	745.4	655.9	88.0
	Цэрэг	166	472.5	498.1	105.4
	бусад		208.6	2.7	1.3
ҮОМШӨ даатгалын	дүн	61	195.4	146.32	74.9
	тд	43	137.8	129.5	94.0
	та	7	17.2	15.1	87.8
	тэтгэмж	1	7.7	0.3	3.9
	сувилал	10	1.2	1.4	116.7
	бусад		31.5	0.02	0.1
ажилгүйдлийн даатгалын	дүн	171	163.4	148.9	91.1
	тэтгэмж	171	147.3	148.9	101.1
	сургалт		0.4		0.0
	бусад		15.7		0.0
тэтгэмжийн даатгалын	дүн	1220	410.6	503.1	122.5
	хчта	503	41.8	41.6	99.5
	жа	510	294.6	399.4	135.6

	оршуулга	207	74.2	62.1	83.7
ЭМДаатгалын	дүн	26812	1112.4	988.8	88.9
	тусламж үйлчилгээ	17996	928.0	894.2	96.4
	эмийн үнийн хөнгөлөлт	8816	121.3	94.6	78.0
	бусад		63.1		0.0
Дүн		35120	14597.1	14253.12	97.6

НИЙГМИЙН ХАЛАМЖИЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭ

Нийгмийн халамжийн нийт тэтгэвэр, тэтгэмж, тусламж III улиралын байдлаар 2411 хүнд олгож, үүнд 2177.7 сая.төг зарцуулсан байна. “ Эхийн алдарт “ I зэргийн одонтой 1920 эхэд 380.0 сая.төг, II зэргийн одонтой 3245 эхэд 308.4 сая.төг-ийн тусламжийг жилд нэг удаа олгож байна.

Өндөр настанд үзүүлдэг мөнгөн тэтгэмжинд 47.5 хувийг, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний нөхцөлт мөнгөн тэтгэмжинд 30.2 хувийг, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн нөхцөлт мөнгөн тэтгэмжинд 18.0 хувийг, бүтэн өнчин хүүхэд үрчлэн авч өсгөсөн тэтгэмжинд 4.3 хувийг тус тус эзэлсэн байна.

Хүснэгт Халамжийн сангаас олгосон тэтгэвэр,тэтгэмж (сая.төгрөгөөр)

	2012-IX		2013-IX	
	хүн/тоо	мян.төг	хүн/тоо	мян.төг
Олгосон тэтгэвэр	1291	791655.8	1477	1779815.0
Бүгд тэтгэмж	2483	551701.9	934	397944.0
ахмад НМТ	347	103836.8	436	188939.0
ХБИ/НМТ	194	52678.9	300	120283.0
ХБ/хүү/НМТ	154	42319.1	174	71733.0
БӨХАӨ	18	5824.9	10	4224.0
Жирэмсэн хөхүүл эхийн	1770	347042.2	2284	497039.0
Алдарт эхийн одон	5157	713100.0	5165	688400.0
I одонтой	1876	375650.0	1920	380000.0
II одонтой	3281	337450.0	3245	308400.0

ХАРИЛЦАА ХОЛБОО

Шуудан холбооны үйлчилгээний орлого 2013 оны 09-р сард 204.6 сая төгрөг болж, өмнөх оны мөн үеэс 12.0 сая төгрөгөөр буюу 6.2 хувиар өсчээ. Нийт орлогын 46.3 хувь буюу 94.9 сая төгрөгийг аймгийн хүн амд үзүүлсэн үйлчилгээний орлогоос бүрдсэн байна.

Аймгийн хэмжээнд суурин телефон цэгийн тоо 2013 оны 09-р сард 1104 болж өмнөх оны мөн үеэс 55.9 хувиар буурчээ. Нийт суурин телефон цэгийн 670 буюу 60.6 хувь нь өрхийн эзэмшилд ашиглагдаж байна.

Холбооны үндсэн үзүүлэлт

Үзүүлэлтүүд	2012 IX	2013 IX	2013 IX% 2012 IX
Нийт орлого, оны, үнээр, сая. Төгрөг	19.262	20.500	106.4%
Үүнээс: Хүн амаас	9.028	5.080	56.3%
Телефон цэгийн тоо, мян.ш	2498	1104	44.2%

Зураг 11. Үүрэн телефон хэрэглэгчдийн тоо

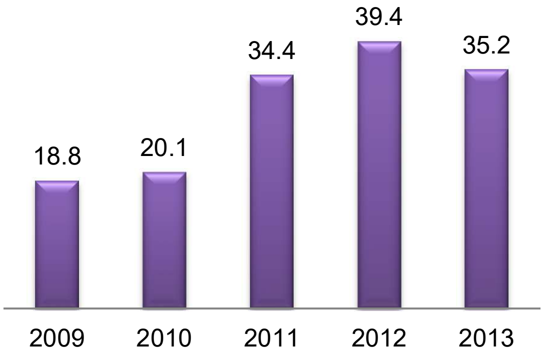

Оны эхний III улиралын байдлаар аймгийн хэмжээнд давхардсан тоогоор нийт 35.2 мянган хүн үүрэн телефон хэрэглэгч байгаагийн 31.8 хувь нь буюу 11.2 мян.хүн аймгийн төвд байна.

Мөн үүрэн телефон хэрэглэгчдийн дараа төлбөрт үйлчилгээний хэрэглэгчид 18.2 хувийг, урьдчилсан төлбөрт үйлчилгээний хэрэглэгчид 81.8 хувийг эзэлж байна. Үүрэн телефон хэрэглэгчдийн тоо өмнөх оны мөн үеэс 0.8 хувь болж өссөн байна.

Õºäºº àæàõóé.

Мал аж ахуй

Àéìãèéí íèéò õýýëòýã÷ ìàëûí 87.3 хувь нь буюó 1004.6 мянгà íüтөллөсөн байна. Íèéò òөллөõ õýýëòýã÷ малûí èíãýíèé 52.8 õóâü, ã¿¿ 73.2 õóâü, ¿íýý 75.2 õóâü, ýì õîíü 90.6 õóâü, эм ямааíû 86.6 õóâü íü тус тус төлºëºº.

Íèéò òºëèéí 97.2 õóâü íü áóþó 976.5 ìÿíãàí òºë áîéæèæ ááéíà. Òºë áîéæèëòûã өнгөрсөн оны мөн үеийнхòýé õàðüöóóëàõàä 1.4 ïóíêòýýð áóóðñàí байна.

Ýõíèé õààãñ æèëèéí ááéäëààð òîì ìàëûí ç¿é áóñ õîðîãëîë ºìºõ îíû ìºí ¿åýñ ààóó 23.6 õóâèàð, ¿õýð 22.4 õóâèàð áóóðñàí áîë òýìýý 7 äàõèí, ÿìàà õîíü 1.9-2.0 äàõèí ºññºí ááéíà.

Õ¿ñíýãò 9. Òºë áîéæèëò ñóìààð, III улиралын байдлаар

Сум	Төллөсөн хээлтэгч	Гарсантөл	Хорогдсонтөл	Бойжсонтөл	Төлбойжилт %
Булган	26041	26129	589	25540	97.7
Баян-Агт	89869	89869	623	89246	99.3
Баяннуур	38206	38206	736	37470	98.1
Бугат	22921	22921	380	22541	98.3
Бүрэгхангай	104233	104233	468	103765	99.6
Гурванбулаг	101558	101558	1068	100490	98.9
Дашинчилэн	80117	80117	2978	77139	96.3
Могод	93002	93002	1450	91552	98.4
Орхон	71187	71187	2132	69055	97.0
Рашаант	60216	60276	2720	57556	95.5
Сайхан	92460	92630	2033	91515	98.8
Сэлэнгэ	31190	31190	2033	29157	93.5
Тэшиг	23599	23599	7451	16148	68.4
Хангал	22278	22278	714	21564	96.8
Хишиг-Өндөр	72803	72803	1348	71455	98.1

Хутаг-Өндөр	74923	74923	2574	72349	96.6
Дүн	1004603	1004921	29297	976542	97.2

Õ¿ñíýãò 13.Òºëºñºí õýýëòýã÷ òºðëººð, ñóìààð

Сум	2012	2013	үүнээс:				
			ингэ	гүү	үнээ	эм хонь	эм ямаа
Булган	22406	26041	0	789	1773	14089	9390
Баян-Агт	76087	89869	0	2926	3822	52101	31020
Баяннуур	38526	38206	50	1665	2150	19980	14361
Бугат	22800	22921	0	1350	2300	11884	7387
Бүрэгхангай	94398	104233	30	3839	5401	56938	38025
Гурванбулаг	95863	101558	9	3588	2453	61695	33813
Дашинчилэн	74491	80117	34	3159	3545	45549	27830
Могод	148587	93002	2	5662	4303	57764	25271
Орхон	67084	71187	0	4302	4271	35658	26956
Рашаант	52975	60216	36	2931	1978	34277	20994
Сайхан	79051	92460	11	7378	4322	59936	20813
Сэлэнгэ	30993	31190	5	1383	3313	15864	10625
Тэшиг	29207	23599	0	1013	3715	10472	8399
Хангал	33832	22278	0	794	4407	9626	7451
Хишиг-Өндөр	65653	72803	0	4910	4230	39300	24363
Хутаг-Өндөр	76943	74923	2	2489	5875	41381	25176
Ä¿í	**1008896**	**1004603**	**179**	**48178**	**57858**	**566514**	**331874**

Õ¿ñíýãò 14. Áîéæñîí òºë òºðëººð, ñóìààð

Сум	2012	2013	үүнээс:				
			ингэ	гүү	үнээ	эм хонь	эм ямаа
Булган	20655	25540	0	771	1738	13960	9071
Баян-Агт	75559	89246	0	2888	3783	51803	30772
Баяннуур	38108	37470	50	1655	2136	19829	13800
Бугат	22751	22541	0	1347	2298	11677	7219
Бүрэгхангай	93975	103765	30	3831	5391	56773	37740

Гурванбулаг	95863	100490	9	3579	2446	61308	33148
Дашинчилэн	73393	77139	31	3138	3529	44002	26439
Могод	147763	91552	2	5572	4214	56899	24865
Орхон	66357	69055	0	4234	4214	34709	25898
Рашаант	52679	57556	36	2930	1978	32924	19688
Сайхан	76896	91515	11	7283	4277	59436	20508
Сэлэнгэ	30990	29157	5	1310	3241	14678	9923
Тэшиг	27511	16148	0	890	3626	7961	3671
Хангал	33748	21564	0	784	4330	9259	7191
Хишиг-Өндөр	64173	71455	0	4867	4209	38708	23671
Хутаг-Өндөр	76317	72349	2	2418	5793	39761	24375
Ä¿í	**996738**	**976542**	**176**	**47497**	**57203**	**553687**	**317979**

Çóðàã 2. Áîéæèæ áàéãàà òºëèéí ä¿íä ýçëýõ õóâü, ýõíèé õàãàñ æèëä

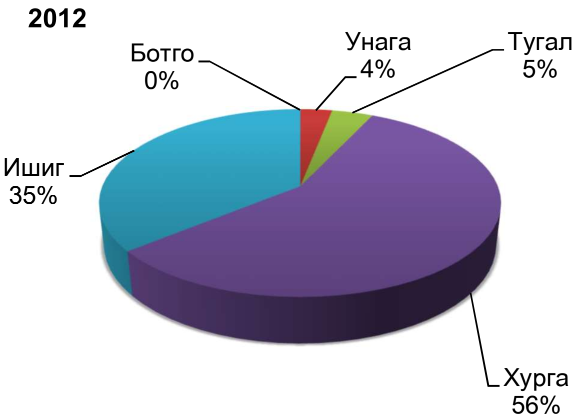

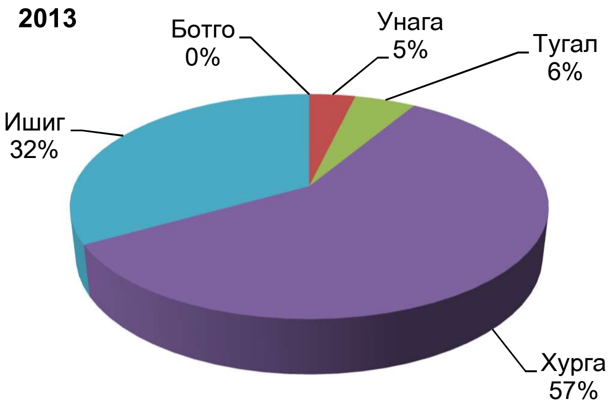

Õ¿ñíýãò 15. Ç¿é áóñûí õîðîãäîë òºðëººð, ñóìààð

Ñóì	Á¿ãä	Òýìýý	Àäóó	¯õýð	Õîíü	ßìàà
Булган	559	0	38	42	321	158
Баян-Агт	3640	0	180	130	2400	930
Баяннуур	1107	0	8	53	365	681
Бугат	255	0	58	39	80	78

Бүрэгхангай	1043	0	22	38	570	413
Гурванбулаг	1098	0	30	22	870	176
Дашинчилэн	2162	0	37	141	816	1168
Могод	722	0	77	38	400	207
Орхон	1779	0	207	201	620	751
Рашаант	3131	1	29	50	1221	1830
Сайхан	1638	2	153	115	1020	348
Сэлэнгэ	2470	4	97	209	1236	924
Тэшиг	3371	0	125	157	2119	970
Хангал	651	0	38	82	355	176
Хишиг-Өндөр	1810	0	128	136	704	842
Хутаг-Өндөр	2445	0	119	289	1218	819
Ä¿í	**27881**	**7**	**1346**	**1742**	**14315**	**10471**

Íèéò õîðîãäñîí ìàëûí 51.3 õóâü íü õîíü, 37.5 õóâü íü ÿìàà áàéíà. Õîðîãäëûã ñóìààð àâ÷ ¿çâýë Баян-агт, Òýøèã, Ðàøààíò, Сэлэнгэ, Õóòàã-ªíäºð, Äàøèí÷èëýí ñóìäûí îíû ýõíèé ìàëûí 1.1-4.8 õóâü áîëîõ 17,2 ìÿíãàí ìàë õîðîãäîîä áàéíà.

Õ¿ñíýãò 10.Òîî ìàëûí ç¿é áóñ õîðîãäîë

	Õýìæèõ¿íýãæ	2012	2013
Á¿ãä	òîî	16678	27881
Òýìýý	òîî	1	7
Àäóó	òîî	1763	1346
¯õýð	òîî	2247	1742
Õîíü	òîî	7139	14315
ßìàà	òîî	5528	10471

Çóðàã 4. Òîî ìàëûí ç¿é áóñûí õîðîãäîë

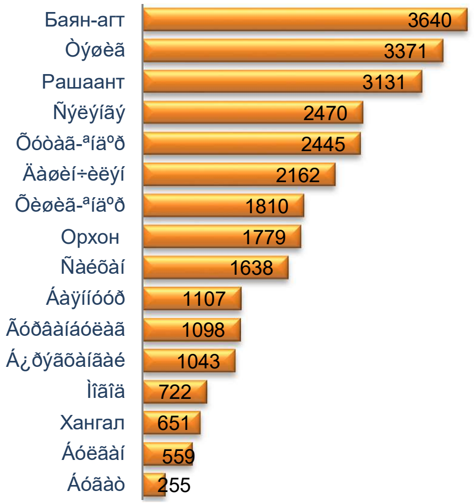

Õ¿ñíýãò 12.Õ°ä°° àæ àõóéí á¿òýýãäýõ¿¿íèé äóíäàæ ¿íý

Á¿òýýãäýõ¿¿íèé íýð	Õýìæèõ íýãæ	2012	2013		
		9 ñàð	7 ñàð	8 ñàð	9 ñàð
Ãàõàéí ìàõ	êã	6000	6000	6500	6500
Òàõèàíû ìàõ	êã	4500	3000	3000	3000
ßìààíû öàãààí íîîëóóð	êã	42000	51250	50000	51250
ßìààíû áîð íîîëóóð	êã	42000	51250	50000	51250
Õîíèíû íîîñ	êã	0	400	425	425
Àäóóíû äýë	êã	1750	2250	2000	1750
Àäóóíû ñ¿¿ë	êã	6750	6750	6000	5750
Àäóóíû øèð	ø	31500	36500	36500	29000
¯õðèéí øèð 1.8-2.3 ìåòðèéí õýìæýýòýé	ø	20000	31500	30750	30000
¯õðèéí øèð 2.3 ìåòðýýñ äýýø õýìæýýòýé	ø	25000	39000	41250	40000
Õîíèíû íîîñòîé íýõèé	ø	0	0	0	0
Õîíèíû íîîñã¿é íýõèé	ø	6000	12500	12500	10750
Õóðãàíû àðüñ	ø	0	2500	2500	2500
ßìààíû íîîëóóðòàé àðüñ	ø	0	0	0	0
ßìààíû íîîëóóðã¿é àðüñ	ø	4500	4000	5000	6000
Ñîíãèíî	êã	1050	1500	1500	1670
Ñàðìèñ	êã	3250	4400	4400	4420
ªðã°ñò õýìõ	êã	3200	3500	3250	3250
Óëààí ëîîëü	êã	3100	3250	3200	3670
ªíä°ã	ø	250	250	250	250

Ãàçàð òàðèàëàí

2013 îíä àéìãèéí õýìæýýíä íèéò 33473.2 ãà-ä òàðèàëàëò õèéñýí áàéíà. ¯¿íýýñ 27957 ãà-ä ¿ð òàðèà, 748.2 ãà-ä ò°ìñ, 344.6 ãà-ä õ¿íñíèé íîãîî, òýæýýëèéí óðãàìàë 497, 3926.5 ãà-ä òåõíèêèéí óðãàìàë òóñ òóñ òàðèàëñàí áàéíà.

Òàðèàëñàí òàëáàé °íã°ðñ°í îíû ìºí ¿åòýé õàðüöóóëàõàä íèéò òàðèàëñàí òàëáàé 2288.8 ãà-ãààð áàãà áóþó 6.4 õóâèàð áóóðñàí áàéíà. Áóóðñàí øàëòãààíü °ìíºõ æèëèéí óðèíø áîëîâñðóóëàëò ááãàññàí, ò°ìñ õ¿íñíèé íîãîî ãàíðëóóëàõ çàõ çýýë õîìñ áàéãààòàé õîëáîîòîé ãýæ ìýðãýæèëèéí õ¿ì¿¿ñ òàéëáàðëàæ áàéíà.

Ургац хураалт

2013 оны намрын ургац хураалтаар аймгийн хэмжээнд 9-н сарын байдлаар нийт 14846.8 га талбайгаас 28614.9 т ургац, 91125 т хадлан бэлтгэсэн байна. Үүнээс төмс 656.6 га-гаас 6692.5 т, хүнсний ногоо 323.2 га-гаас 3484.3 т, тэжээлийн ургамал 369 га-гаас 509 т, 500 га-гаас 445 т техникийн ургамлыг тус тус хураан авсан байна.

Çóðàã 3. Òàðèàëñàí òàëáàé, óðãàìëûí òºðëººð

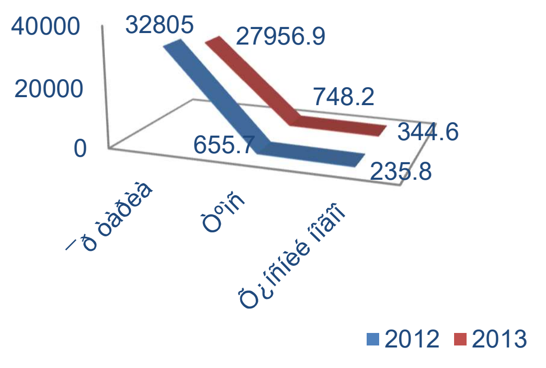

Зураг 5. Ургац хураалт, ургамлын төрлөөр, мян.т

Хүснэгт 16. Ургац хураалт, үр тариа, сумаар

	Үр тариа(т)						
	Тариалсан талбай		Хураасан талбай		Хураасан ургац		Нэгжийн ургац /цн/
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2013
Булган	0	0	0	0	0	0	0
Баян-Агт	2031	1779	522.7	1111	1147.4	1815	16
Баяннуур	50	40	0	30	0	45	15
Бугат	393	1277	260	670	3900	490	7
Бүрэгхангай	985	637	310	200	372	220	11
Гурванбулаг	0	0	0	0	0	0	0
Дашинчилэн	1230	1400	170	720	440	1250	17
Могод	0	0	0	0	0	0	0
Орхон	2532	940	2260	940	1130	2335	25
Рашаант	8	0	0	0	0	0	0
Сайхан	0	0	0	0	0	0	0
Сэлэнгэ	8218	5391	5890	2251	8506	1724	8
Тэшиг	4763	4646	1511	1282	2653	2135	17
Хангал	1133.5	1330	1133.5	1207	2200	1871	15

Хишиг-Өндөр	704	1300	300	1087.0	457	350	3
Хутаг-Өндөр	11138	9217	3242	3500	4958	5250	15
Ä¿í	**33185.5**	**27957**	**15599.2**	**12998**	**25763.4**	**17484.1**	**13.5**

Хүснэгт 17. Ургац хураалт, төмс, сумаар

	Төмс (т)						
	Тариалсан талбай		Хураасан талбай		Хураасан ургац		Нэгжийн ургац /цн/
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2013
Булган	90	90	81	83	1053	962.8	116.0
Баян-Агт	4.8	10	5	10	10.5	19.8	19.8
Баяннуур	6.5	8	7	3.6	7.4	34.4	95.6
Бугат	78	60	78	80	412.1	660.0	82.5
Бүрэгхангай	17	17	17	10	187	50.0	50.0
Гурванбулаг	25	28.9	25	28.9	322.3	336.0	116.3
Дашинчилэн	29	20.7	29	19	305	201.0	105.8
Могод	3	11	3	6	15	60.0	100.0
Орхон	43	51.2	43	45.2	560	599.4	132.6
Рашаант	5	5	4	5	55.2	69.1	138.2
Сайхан	5.5	9.1	6	9.1	37.5	21.1	23.2
Сэлэнгэ	135	150	130	134	1170	1340.0	100.0
Тэшиг	32	28.3	32	28.3	352	367.9	130.0
Хангал	130.5	117.5	131	117.5	1536	1191.0	101.4
Хишиг-Өндөр	7	17	7	17.0	53	80.0	47.1
Хутаг-Өндөр	217	124.5	200	60	1450	700.0	116.7
Ä¿í	**828.3**	**748.2**	**796.3**	**656.6**	**7526**	**6692.5**	**101.9**

Хүснэгт 18. Ургац хураалт, хүнсний ногоо, сумаар

	Хүнсний ногоо (т)						
	Тариалсан талбай		Хураасан талбай		Хураасан ургац		Нэгжийн ургац /цн/
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2013
Булган	38.2	55	33	49.4	516	624.0	126.3
Баян-Агт	7.3	4	7	3	5.05	3.2	10.7
Баяннуур	4.3	4	4	3.1	3.4	24	77.4
Бугат	25	18.4	25	18.4	102	200	108.5

Бүрэгхангай	8	8	8	8	96	40	50.0
Гурванбулаг	8.4	6	8	6	10.5	55.0	91.7
Дашинчилэн	9	9.7	9	9.7	92	106	109.3
Могод	1.3	7.4	1	4	15.8	40	100.0
Орхон	16.7	32.97	17	32.97	416	390	118.3
Рашаант	3.1	4.121	2.0	4.121	26.4	49	117.9
Сайхан	2.1	2.01	2	2.01	5	5	25.4
Сэлэнгэ	37	49	30	49	560	480	98.0
Тэшиг	22	19.7	22	19.7	264	217	110.0
Хангал	62	81.8	60	81.8	731.6	832	101.7
Хишиг-Өндөр	2.5	2	2.5	2.0	7.7	20	100.0
Хутаг-Өндөр	27.02	40.47	20	30	20	400	133.3
Ä¿í	**273.92**	**344.571**	**251.3**	**323.201**	**2871.5**	**3484.31**	**107.8**

Хүснэгт 19. Ургац хураалт, техникийн ургамал, сумаар

	Техникийн ургамал(т)					
	Тариалсан талбай		Хураасан талбай		Хураасан ургац	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Булган	0	0	0	0	0	0
Баян-Агт	250	350.5	0	0	0	0
Баяннуур	0	0	0	0	0	0
Бугат	0	0	0	0	0	0
Бүрэгхангай	605	610	10	0	8	0
Гурванбулаг	0	0	0	0	0	0
Дашинчилэн	20	200	0	0	0	0
Могод	0	0	0	0	0	0
Орхон	100	442	0	100	0	85
Рашаант	0	0	0	0	0	0
Сайхан	0	0	0	0	0	0
Сэлэнгэ	10	600	0	0	0	0
Тэшиг	0	200	0	0	0	0
Хангал	0	0	0	0	0	0
Хишиг-Өндөр	0	100	0	100	0	60
Хутаг-Өндөр	25	1424	0	300	0	300
Дүн	**1010**	**3926.5**	**10**	**500**	**8**	**445**

Хүснэгт 20. Ургац хураалт, тэжээлийн ургамал, сумаар

	Тэжээлийн ургамал(т)					
	Тариалсан талбай		Хураасан талбай		Хураасан ургац	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Булган	0	0	0	0	0	0
Баян-Агт	0	0	0	0	0	0
Баяннуур	50	37	0	0	0	0
Бугат	32	3	0	3	0	4.5
Бүрэгхангай	115	0	0	0	0	0
Гурванбулаг	0	2	0	1	0	1
Дашинчилэн	10	0	10	0	10	0
Могод	0	0	0	0	0	0
Орхон	40	70	30	15	48	15
Рашаант	10	25	0	0	0	0
Сайхан	0	0	0	0	0	0
Сэлэнгэ	12	20	12	10	12	22
Тэшиг	20	0	0	0	0	0
Хангал	75	40	75	40	120	46.5
Хишиг-Өндөр	0	0	0	0	0	0
Хутаг-Өндөр	100	300	100	300	40	420
Дүн	**464**	**497**	**227**	**369**	**230**	**509**

Хүснэгт 20. Бэлтгэсэн хадлан тэжээл, сумаар

	Байгалийн хадлан (т)			
	Хадлан		Бэлтгэсэн гар тэжээл	
	2012	2013	2012	2013
Булган	4619	4513	78	33
Баян-Агт	4100	4000	0	0
Баяннуур	1600	475	0	1.5
Бугат	4900	4625	80	29
Бүрэгхангай	4500	2800	100	0
Гурванбулаг	900	790	88	74
Дашинчилэн	1200	920	200	5

Могод	2500	1950	120	100
Орхон	4200	5858	300	115
Рашаант	1702.5	607	102	120
Сайхан	3050	2007	870	601.2
Сэлэнгэ	8750	8500	5	0
Тэшиг	25200	27100	1.4	2
Хангал	6703.5	9600	20.9	1
Хишиг-Өндөр	1168	880	146	65
Хутаг-Өндөр	17550	16500	110	80
Дүн	**92643**	**91125**	**2221.3**	**1226.7**

ХҮН АМЫН АЖИЛ ЭРХЛЭЛТ

Хөдөлмөрийн хэлтсийн захиргааны статистик мэдээллээр тус хэлтэст бүртгэлтэй ажил идэвхитэй хайж байгаа ажилгүй иргэдийн тоо 9 сарын байдлаар 836, нийт ажилгүйчүүдийн 480 буюу 57.4 хувь нь эмэгтэйчүүд байна.

Нийт бүртгэлтэй ажилгүйчүүдийг насны ангиллаар нь харуулбал 23.4 хувь буюу 196 нь 16-24 насны залуучууд, 30.3 хувь буюу 253 нь 25-34 насныхан, 25.4 хувь буюу 212 нь 35-44 насныхан, 20.3 хувь буюу 170 нь 45-59 насны, 0.6 хувь буюу 5 60-аас дээш насныхан байна.

Хүснэгт. Ажилгүйчүүд, боловсролын түвшинээр

Боловсролын түвшин	Ажилгүйчүүдийн тоо			
	2010 он	2011 он	2012 он	2013 он
Нийт ажилгүйчүүд	1365	1413	-	836
Дээд	106	58	-	157
Тусгай дунд	22	17	-	44
Мэргэжлийн анхан шатны	38	38	-	44
Бүрэн дунд	703	701	-	438
Суурь	467	571	-	110

Бага	28	24	-	33
Боловсролгүй	1	4	-	10

Тайлант сард ажилгүй иргэн 202 иргэн шинээр бүртгүүлж, бүртгэлтэй ажилгүй байсан 84 иргэн ажилд зуучлагдан оржээ. Ажилд зуучлагдан орсон 3 иргэн төрийн төсөвт байгууллагад, хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанид 18 иргэн, зарим гишүүд нь бүрэн хариуцлагатай нөхөрлөлд 6 иргэн, төрийн бус байгууллагад 2 иргэн, хоршоонд 53 иргэн тус тус ажилд орсон байна.

ЭРҮҮЛ МЭНДИЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭ

III улиралын байдлаар 797 хүүхэд мэндэлсэн нь өмнөх оны мөн үеэс 84 хүүхдээр өссөн байна. Нийт төрсөн хүүхдийн 76.5 хувь нь буюу 610 хүүхэд нь аймгийн нэгдсэн эмнэлэгт мэндэлсэн байна.

Зураг . Төрсөн хүүхдийн тоо, /эхний 9 сараар/

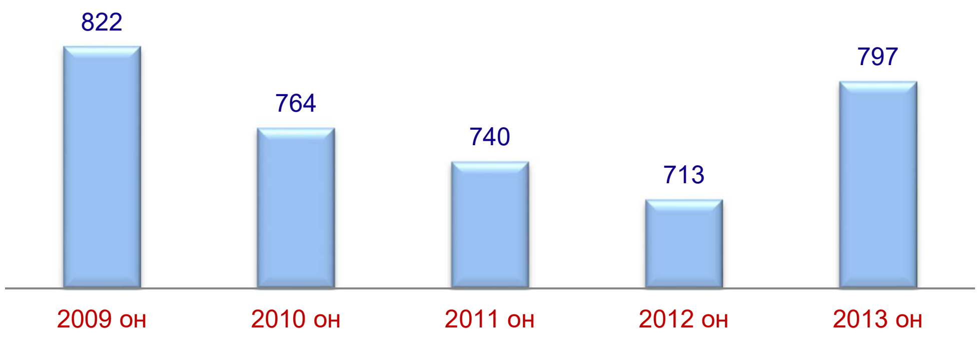

Хүснэгт . Эрүүл мэндийн үзүүлэлт

	2012 он	2013 он	2013 он / 2012 он
Амаржсан эхийн тоо	706	796	112.7
Амьд төрсөн хүүхэд	713	797	111.8
Эхийн эндэгдэл	0	0	0.0
Нэг хүртэл насандаа эндсэн хүүхэд	14	11	78.6

Амьд төрсөн 1000 хүүхэд тутмаас 1 хүртэл насанд эндсэн хүүхэд	19.6	13.8	70.4

Нялхасын эндэгдэл өмнөх оны мөн үеэс 5.8 промилээр буурчээ. Аймгийн хэмжээнд 9 сарын байдлаар 453 хүн халдварт өвчнөөр өвчилсөн нь өмнөх оны мөн үеэс 168 хүнээр, 10000 хүн тутаас халдварт өвчнөөр өвчилсөн хүний тоо 29.0 продицмилээр тус тус буурчээ.

Зураг . Халдварт өвчнөөр өвчлөгсөд, сараар

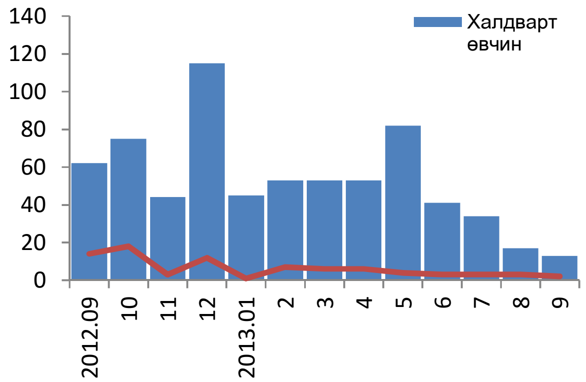

Зураг . Халдварт өвчнөөр өвчлөгсөд

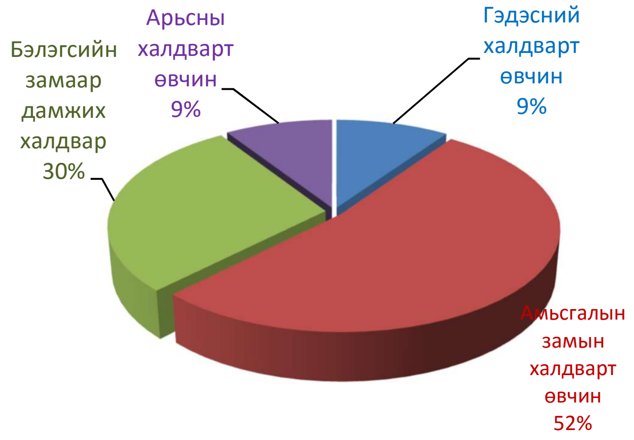

Халдварт өвчөөр өвчлөгсдийн 28.0 хувийг гахайн хавдар, 30.7 хувийг бэлэгсийн замын халдварт өвчин, 13.9 хувийг салхин цэцэг, 8.4 хувийг вируст гепатит, 7.5 хувийг сурьеэ, 11.5 хувийг бусад халдварт өвчнөөр өвчлөгсөд тус тус эзэлж байна.

Хүснэгт . Халдварт өвчнөөр өвчлөгсөд

	хэмжих нэгж	2012 он	2013 он	өсөлт, бууралт	
				тоо/пункт	хувиар
Нийт халдварт өвчин	бодит тоо	621	543	-78	-12.6
	10000 хүнд	106.2	77.2	-29	
вируст гепатит	бодит тоо	174	38	-136	-78.2
	10000 хүнд	29.8	6.5	-23.3	
цусан суулга	бодит тоо	4	1	-3	-75.0
	10000 хүнд	0.6	0.1	-0.5	

салхин цэцэг	бодит тоо	57	63	6	10.5
	10000 хүнд	9.7	10.7	1	
гахайн хавдар	бодит тоо	11	127	116	10.5дах
	10000 хүнд	1.9	21.7	19.8	
сүрьеэ	бодит тоо	52	34	-18	-34.6
	10000 хүнд	8.9	5.8	-3.1	
бруцеллёз	бодит тоо	4	1	-3	-75
	10000 хүнд	0.6	0.1	-0.5	
тэмбүү	бодит тоо	33	52	19	57.6
	10000 хүнд	5.6	8.9	3.3	
трихомониаз	бодит тоо	203	50	-153	-75.4
	10000 хүнд	24.7	8.5	-16.2	
заг хүйтэн	бодит тоо	60	37	-23	-38.3
	10000 хүнд	10.3	6.3	-4	
мөөгөнцөр	бодит тоо	17	33	16	94.1
	10000 хүнд	2.9	5.6	2.7	
хамуу	бодит тоо	17	9	-8	-47.1
	10000 хүнд	8.9	5.8	-3.1	

АЙМГИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ

Оны эхний III улиралын байдлаар 19 гэмт хэрэг бүртгэгдсэн нь өнгөрсөн оны мөн үеийнхээс 36.6 хувиар буурсан байна.

Гэмт хэргийн гаралт урьд оны мөн үеэс Хутаг-Өндөр, Сайхан, Тэшиг, Хялганат, Хангал, Бүрэгхангай, Бугат, Орхон, Баяннуур, Дашинчилэн, Хишиг-Өндөр, Гурванбулаг,Булган, Баян-Агт, Могод, Баян-Агт, Рашаант зэрэг сум өсч, Сэлэнгэ, Рашаант буурсан байна.

Хулгайн гэмт хэрэг 2 бүртгэгдэж өмнө оны мөн үетэй харьцуулахад 4.5 дахин, танхайн гэмт хэрэг 1 бүртгэгдэж өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 1 дахин буурсан байна.

Зураг 17. Аймгийн хэмжээнд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо (жил бүрийн 09-сарын байдлаар)

Бусдыг санаатай алсан, болгоомжгүй алсан, ашиглалт, дээрмийн, гал түймрийн гэмт хэрэг бүртгэгдээгүй байна.

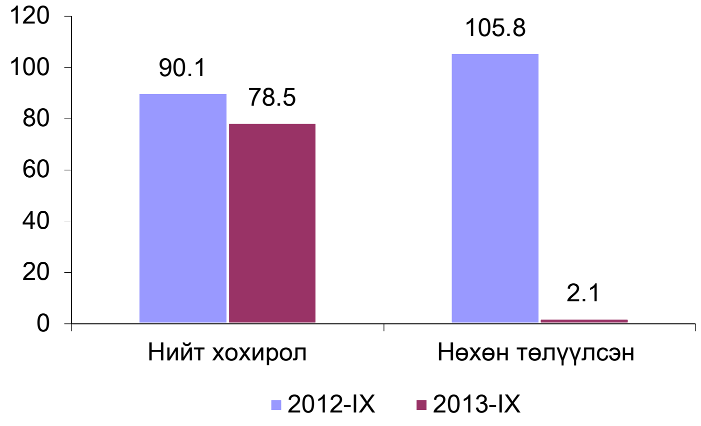

Нийт бүртгэгдсэн гэмт хэргээс ИЭЧЭМЭ 15 бүртгэгдэж өмнөх оны мөн үеэс 2.5 дахин буурсан байна. Согтуугаар үйлдсэн гэмт хэрэг 19 бүртгэгдсэн ба аймгийн хэмжээнд үйлдэгдсэн нийт гэмт хэрэг согтуугаар үйлдэгдсэн байна. 9-р сард үйлдэгдсэн нийт гэмт хэргийн 5.2 хувь нь бүлгээр үйлдэгдсэн байна. 9-р сард гудамж талбайд биеэ хэвийн бус авж явсан, орон гэртээ агсан согтуу тавьсны улмаас 31 хүн эрүүлжүүлэгдсэн, согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодож, тээврийн хэрэсэл жолоодох эрхээ хасуулсан 37 иргэн байна.

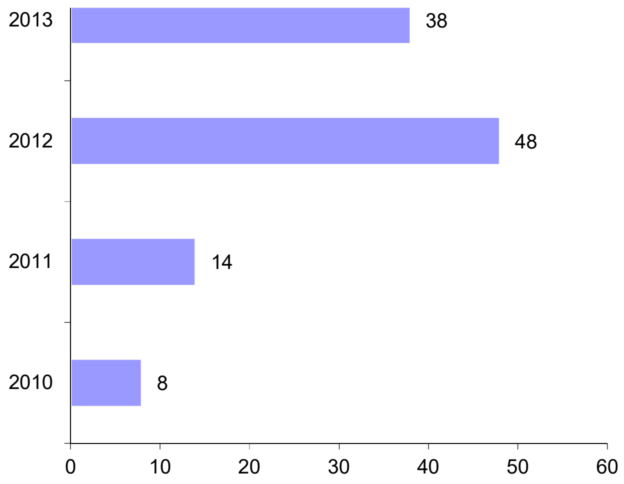

Зураг.18 Гэмт хэрэгт холбогдсон сэжигтэн, яллагдагчид, 2010-2013 оны 09-р сард

Мөн гэмт хэрэгт холбогдсон сэжигтэн яллагдагчдын 7.4 хувь нь албан хаагч, 14.8 хувь нь ажилчин, 31.1 хувь нь малчин, 39.7 хувь нь ажилгүйчүүд, бусад 7.0 хувь байна.

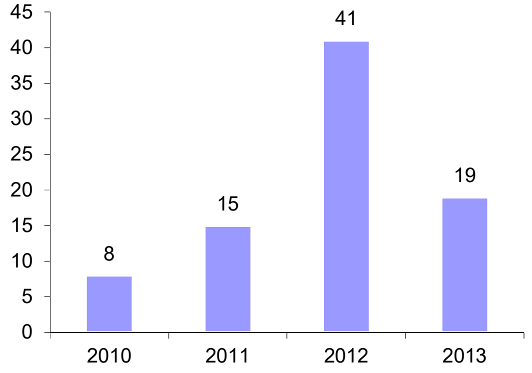

Зураг 19. Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол

2013 оны 09-р сарын байдлаар гэмт хэргийн улмаас иргэд, байгууллага, аж ахуйн нэгжид тухайн сард 78.5 сая төгрөгийн хохирол учирсан байна. Нийт хохирлын 2.1 сая төгрөгийг тухайн сард нөхөн төлүүлжээ.

Зураг 20. Гэмт хэрэгт холбогсодын нийгмийн байдал, 2013 оны 09-р сард

Аймгийн хэмжээнд 9-н сард бүртгэгдсэн, гэмт хэрэг үйлдсэн ажилгүй иргэн 7, ажилчин 7, албан хаагч 6, малчин 11, бусад 7 байна.

Хүснэгт 22. Бүртгэгдсэн гэмт хэрэг

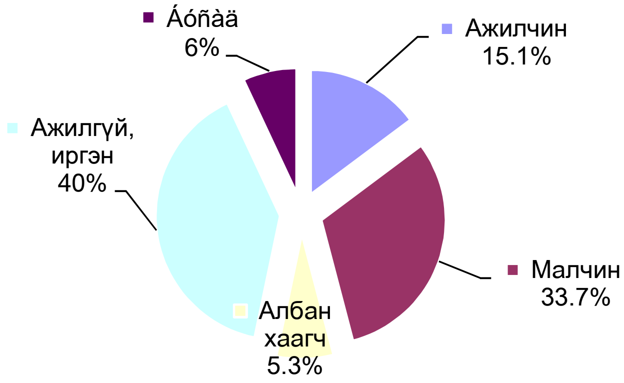

Õýðãèéí òºðºë	2012 IX	2013 IX	2013 IX% / 2012 IX
Á¿ðòãýãäñýí õýðýã - á¿ää	**30**	**19**	**63.3**
Áóñäûã ñàíààòàé àëñàí	1	0	0.0
Áóñäûã áîëãîîìæã¿éãýýð àëñàí	0	0	0.0
Õ¿÷èíãèéí õýðýã	0	-4	-
Òàíõàéí õýðýã	2	1	50.0
Малын хулгай	8	-3	-37.5
Èðãýäèéí ºì÷èéí õóëãàé	1	5	500.0

Бóëààëò	0	1	-
Äýýðýì,	1	0	0.0
Àøèãëàëò	0	0	0.0
ÕÀÁÝÃýìò õýðýã	11	6	54.5
Ãàë ò¿éìðèéí õýðýã	4	0	0.0
ÈÝ×ÝÌ-èéí ýñðýã ãýìò õýðýã	6	15	250.0
Àëáàí òóøààëûí õýðýã	0	-1	-
Áóñàä	-4	-1	25.0

*Бүртгэгдсэн гэмт хэрэг хэрэгсэхгүй болсон үед гэмт хэргийн тоо буурна.

ТА ХҮССЭН МЭДЭЭЛЛЭЭ

WWW.1212.mn

АВААРАЙ.

Сар бүрийн танилцуулга /2010-2013/

2012 оны жилийн танилцуулга

Сар бүрийн статистикийн албан ёсны тайлан, мэдээ

Захиргааны мэдээллүүд

Танилцуулгыг хянасан:

Хэлтсийн дарга Б.Цолмонбаяр

Танилцуулгыг бэлтгэсэн:

Ахлах мэргэжилтэн Ц.Ганцэцэг

Мэргэжилтэн А.Нарантуяа

Ц.Батчимэг

Б.Баярцэнгэл

Г.Нандин

ТЭМДЭГЛЭЛ

ТИТЭМ ҮГ

"ГАЗАР ШАГАЙН БҮҮ ГУДАЙ"

Гутлын хоншоороо ширтэн, гунигт автан, гудайн явах муухай.Нүд сэтгэлийн толь, нүүр биеийн толь.Үгээр илэрхийлж үл болом олон зүйлийг үзэх нүд тайлж өгнө.
Зүрх сэтгэл мэдрэхгүй бол нүд үзэхгүй.Зураачийн сэтгэл зүрхээ бүрэн шингээж зурсан зургийг энгийн нүдээр бүтэн харж, сэтгэл зүрхэндээ бүрэн мэдрэнэ гэж үү?Хүн нүдээрээ гадаад ертөнцийг тольдон хардаг, нүд дотоод ертөнцийг нь тольдон харуулдаг.
Сайхан сэтгэлтэй хүн үзэмж төгөлдөр.Үзэмж төгөлдөр байгаагаа үзэх нүдээрээ илэрхийлнэ.Сайхан сэтгэлтэй хүний нүд сайны ерөөлөөр бусдыг мялаана.Хар буруу санаагүй хүний нүд хайр гэрэлтсэн харцаар мишээнэ.Гэм хийгээгүй хүний нүд гэнэн хүүхдийнх шиг тормолзоно.Өс санадаггүй хүмүүсийн нүд өрөвдөн хайрлах гэрэл сацруулна.Муу бодолтны хүчтэй нь төдийлөн аюултай биш, өстэй нь илүү аюултай.

МӨРӨӨДЛИЙНХӨӨ ХОЙНООС МӨШГӨН ТЭМҮҮЛ

Мөрөөдөлгүй хүн даль жигүүргүй шувуутай л адил.Тэнгэр бурхан зах хязгааргүй огторгуйн уудамд элин халин нисэхийн тулд шувуудад даль жигүүр өгсөн бол хүнд зах хязгааргүй уудам орон зайд сэтгэн бодож, сайн сайхан бүхэнд тэмүүлэх мөрөөдлийг өгсөн.Мөрөөдөл шувуудын далавчнаас хавьгүй хүчтэй даль жигүүрийг хүнд хайрлана.
Мөрөөдөл хэмээх хүчит даль жигүүрийнхээ тусламжтайгаар хүн өндөр сүрлэг уулсын оргилд ч дүүлэн гарч, хөлгүй гүн тэнгисийн гүнд ч шумбан орж, алсын одод руу аялан жуулчилж, хүслийн далайдаа чөлөөтэй сэлнэ.

САЙН ЭХНЭР АМЬДАРЛЫН АВРАЛ

Эр хүн монгол гэрийг тулан тогтоож байдаг багана нь бол эхнэр хүн барин тогтоож байдаг бүслүүр нь юм. Багана, бүслүүр хоёр бат бэх байж гэр бат бэх байна. Тулах багана, бүслэх бүслүүр муу бол анхны шуурганаар л гэр салхинд хийснэ. Монголчууд “сайн морь замын хань, сайн эхнэр насны хань” гэж эрт дээр үеэс ярьж, сайн ханьтай болохыг юу юунаас илүү чухалчлан үздэг байв. Амьдралын ханиа зөв сонгоно гэдэг алтан дэлхийд хүн болж төрөхтэй дүйцэхүйц учрал ерөөл мөн билээ.